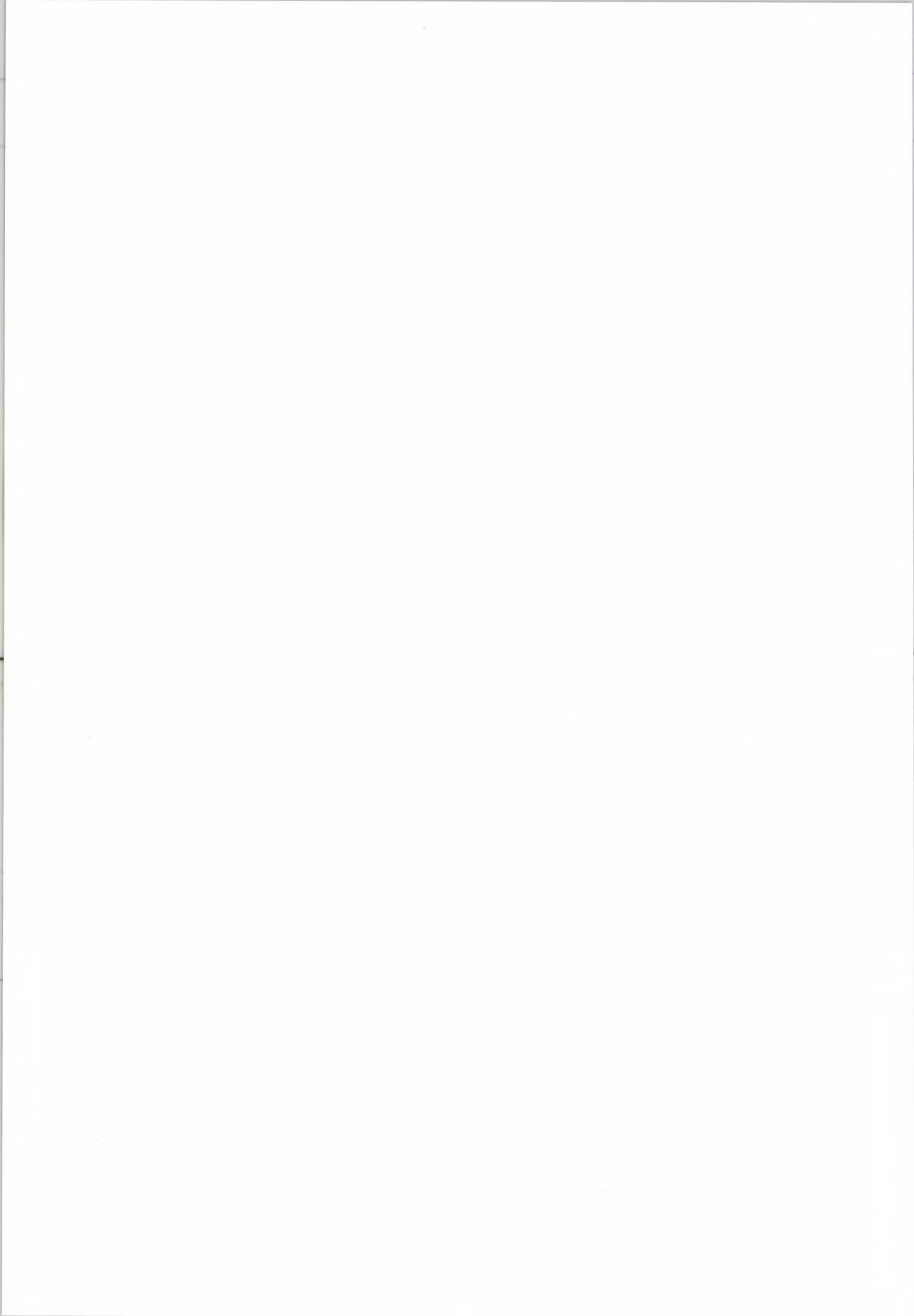

NÉPZENE, NÉPTÁNC

RICHTER PÁL

Analóg felvétel – digitális adat

A Zenetudományi Intézet Népzenei és Néptánc Archívuma

A Zenetudományi Intézet Népzenei és Néptánc Archívuma a magyar népzene- és néptánc kutatás segédanyagaként jött létre az elmúlt évszázad alatt. Gondozását és fejlesztését 1953-tól az MTA Népzene-kutató Csoportja, majd 1974, az egyesített Zenetudományi Intézet létrehozása óta az intézet különböző elnevezéssel működött folklórosztályai végezték. A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont¹ megalakulása előtti évig a táncfilmeket a Néptánc Osztály, a hangzó felvételeket a Népzenei Archívum, a papíralapú gyűjteményrészeket pedig a Népzenei Osztály gondozta. A BTK megalakulásával a folklórosztályok Népzene- és Néptánc-kutató Osztály és Archívumként egyesültek, aminek köszönhetően a gyűjtemények kezelése újból egy szervezeti egység feladata lett. Az 1960-as évek óta archívumunk a magyar népzene és néptánc központi gyűjteményévé vált, ahová sokan adták, adják le gyűjtéseiket. Célunk az, hogy e központi archívumban lehetőleg minden gyűjtött népzenei anyag valamilyen szinten dokumentálva legyen.

Az elmúlt 50 évben a népzenei hangfelvételek és népi táncfilmfelvételek archívumának szisztematikus kiépítése európai összehasonlításban is kimagasló jelentőségre tett szert (*1.a és 1.b táblázat*).² Archívumunk hangzó felvételből mintegy 18 500 órányi anyagot őriz, amelyből körülbelül 13 000 óra olyan saját tulajdonú felvétel, amelynek a forrásanyaga is a Zenetudományi Intézetben található.

Nagyjából 3500 órányit tesznek ki a valamely más gyűjtemény tulajdonában lévő, de eredeti hordozójukon átkerült felvételek, és 2000 órát a más gyűjtemények felvételeiből származó másolatok. Ez utóbbiba tartoznak többek között a Néprajzi

¹ Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, amely korábban független kutatóintézetek összevonásával jött létre, az MTA közgyűlésének döntése értelmében 2012. január 1-jétől kezdte meg működését.

² A táblázatok adatait Németh István hangtechnikus szolgáltatta, aki több mint 4 évtizeden át volt a hangarchívum munkatársa, majd Sztanó Pál halála után (róla lásd alább) technikai vezetője (1996–2013).

Eredeti hordozó	Összes (tétel, db)	Összes (óra) (becsült adat)	Digitalizálva (tétel, db)	Digitalizált (óra)	Digitalizálva (%)
Magnetofonszalag	6 631	8 600	4 000	4 861	55
Webster magnetofondrót	297	140	277	123	88
Minidisc	255	380	251	364	96
Dat	289	500	280	485	97
Magnetofon-kazetta	1 200	1 500	510	612	40
Röntgen-lemezek & Pyral-lemezek	400	100	250	34	34
Videokazetta	162	400	0	0	0
Vegyes külső hanghordozóról (Dunaszerdahely, Jeruzsálem, Néprajzi Kutató Intézet, Néprajzi Múzeum, Vidéki múzeumok...)	2 800	3 748	2 800	3 748	100
Beleíratatlan magnetofon szalagok	800	1 200	0	0	0
Összes eredeti hordozó	12 834	16 568	8 368	10 227	62
Másolatok					
Edison fonográfhangerek:					
Néprajzi Múzeum	4 551	370	4 300	350	94
Kodály Zoltán (Kodály Archívum)	425	35	400	33	94
ZTI	370	30	300	25	83
Összes másolat	5 346	435	5 000	408	94
Leltározatlan CD-k (Utolsó óra, HH) (Becslés)	1 000	~ 1 500	1 000	~ 1 500	100
Összes leltározott és leltározatlan hangfelvétel	19 180	18 435	14 368	12 135	67
Fénykép (kocka)	70 000		7 000		10
Támlap	250 000		45 000		18
Film (méter, tartalmilag)	250 000	700			5
Video (táncfelvételek)		200			70

1. a táblázat

Nem magyar anyagot tartalmazó gyűjtések	Mennyiség (óra)	Digitalizálva (%)
Együttélő népek (cigány, horvát, német, román, szerb, szlovák stb.)	~ 1500	66
Rokon népek (finnugor, török)	~ 500	70
Bru törzs (Vietnam)	252	100
Piaroa törzs (Venezuela)	70	0
Indiai népzene (É-Ny)	50	100
Kopt liturgikus zene	40	100
Zsidó liturgikus zene	70	100
Egyéb: Pápua (a XX. század elejéről), Korea, Pakisztán, Szíria, Libanon, örmény, ujjur, Angola, Ghána, Etiópia, Biskra, lapp, cigány (Európa számos országából)	~ 300	10
Összes	~ 2782	

1. b táblázat

Múzeum fonográfhengerei, amelyek zenei anyaga analóg és immár digitalizált formában is megtalálható nálunk.³

Néptáncfelvételeink zömét filmen őrizzük. Mintegy 700 órányi értékes filmfelvételünk van az 1930-as évektől, Gönyei Sándor és Molnár István klasszikus felvételeitől, az 1950-es évek nagyszabású gyűjtésein, Martin György, Pesovár Ernő és Ferenc, Andrásfalvy Bertalan, Maácz László, Erdélyben Kallós Zoltán, majd később Tímár Sándor filmfelvételein át az 1990-es évek kezdetéig bezárólag, ami tartalmilag összesen mintegy 250 000 méter (a fordítós filmek miatt valójában 400 000 méter) hosszú filmszalagot jelent. Ezenkívül még 200 órányi analóg és digitális videó felvétellel rendelkezünk. Népzenei gyűjteményünkben jelentős állományt képviselnek a papíron őrzött adatok, például hangfelvétel nélküli helyszíni lejegyzések, gyűjtőfüzetek, a 19. századi kiadványok átmásolt adatai, hangfelvételek lejegyzései, összességében körülbelül 250 000 oldal terjedelemben. Emellett nagy mennyiségben (nagyságrendileg 80 000 képkocka) őrzünk fotókat (főként fekete-fehér negatívokat, kisebb számban diapozitívokat, illetve színes negatívokat).⁴

Egy archívum fenntartása, az archiválás folyamatos munkát igényel, még akkor is, ha valamilyen tevékenység, esetünkben a kutatás járulékaként jött létre. Nem elegendő gyűjteni, az összegyűlt anyagról gondoskodni kell, meg kell őrizni a ké-

³ A Néprajzi Múzeum hangfelvétel-gyűjteményéről lásd Pávai István, „Népzenei gyűjtemény”, in *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*, szerk. Fejős Zoltán (Budapest: Néprajzi Múzeum, 2000), 813–851; <http://www.neprajz.hu/gyujtemenyek.php?menu=7&kategoria=Hangtar> (utolsó hozzáférés: 2014. április 25.)

⁴ A néptánc archívum, benne a fotótár részletes leírását lásd e kötet 195–208. oldalán.

sőbbi korok kutatói számára, valamilyen formában nyilvántartást kell vezetni róla, biztosítani kell a különböző korszakokban különböző eszközökkel készített felvételek mindenkori lejátszhatóságának sajátos technikai feltételeit. A kutatás első nagy időszakában, 1896-tól, Vikár Béla első gyűjtéseitől az 1950-es évekig készült hangfelvételeket (jellemzően fonográf hengereken), valamint az 1936-tól beindult Pátria-lemezsorozat fémmatricáit a Néprajzi Múzeumban őrzik (mintegy 4500 henger, 250 órányi felvétellel, illetve 200 lemez, 150 órányi felvétel).⁵ 1953-tól, az MTA Népzene kutató Csoport megalakulásától a központi népzenei gyűjtemény szerepét fokozatosan átvette az akadémián összegyűjt anyag.⁶ 1955-ig mintegy 150 órányi felvétel készült magnetofon dróttekercekre, majd azt követően indult meg a magnetofonszalagra történő gyűjtés. Mivel a hangfelvételeink nagy része magnószalagra és kazettára készült, amelyek idővel átmágneseződnek, illetve demagnetizálódhatnak, ezért a felvételeket át kellett és át kell menteni más adathordozóra. Korábban úgynevezett AP (Akadémiai Pyral) lemezre írták át, vagyis egy fémre öntött műanyag felületre vágták a hangfelvételt, amelyet hagyományos fekete lemezként LP-lejátszóval le lehet játszani. A kutatók számára csak a másolatok, az AP lemezek voltak hozzáférhetőek, az eredeti magnószalagokat elzárt raktárban tárolták. Mintegy 150 órányi értékes anyagról az 1970-es években fémlemezket is készítettek, amelyek egy hagyományos pickuppal bármikor lejátszhatók. A durva, külső mechanikus hatásoktól eltekintve ezek a lemezek az „örökkévalóságnak” készültek, de fajlagosan nagyon drágán, ezért az archívum egyik alapfeladatát, a hangfelvételek hosszú távú megőrzését nem lehetett velük megoldani. Az akadémiai kutatócsoport technikai felszereltsége és felkészültsége miatt az 1960-as évektől más intézmények is ideadták hangfelvételeiket másolat készítése, illetve megőrzés céljából, valamint hogy a felvételek a népzene kutató csoport fő munkáját, a zenei rend kialakítását segítsék. Ennek során a Néprajzi Múzeum teljes fonográf és

⁵ „A Néprajzi Múzeum először 1914-ben kísérletezett a gramofonlemez muzeológiai alkalmazásával, majd 1936-ban került sor a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával négy dunántúli magyar anyagot tartalmazó hanglemez elkészítésére. Ezt követte a Néprajzi Múzeum és a Magyar Rádió közös akciója, Ortutay Gyula szervezésében, amely a teljes magyar zenei és szöveges folklórananyag rögzítést tűzte ki célul. A zenei felvételek szakmai irányítását Bartók Béla, Kodály Zoltán és Lajtha László végezte. [...] Az akciót tudományos szempontok vezették, ám a gramofon használata a megbízhatóbb archiválási módszerek mellett a sokszorosítás lehetőségét is magában foglalta, ami lehetővé tette a gyűjtött anyag kereskedelmi forgalmazását. Kilenc év alatt 125 lemez készült; ezek közül 107 került kereskedelmi forgalomba. Az így létrejött lemezgyűjtemény Pátria-sorozat néven vált ismertté a szakmai köztudatban. [...] A háború után készült ugyan még mintegy száz hanglemez, részben már magnetofonfelvételek archív másolataként, de ezek már nem kerültek kereskedelmi forgalomba. [...] A teljes anyag 2001-ben három CD-ROM-on kiadásra került a Fonó Records gondozásában, Sebő Ferenc szerkesztésével.” Lásd http://www.neprajz.hu/gyujtemenyek.php?menu=7&gyujtemeny_id=32 (utolsó hozzáférés: 2014. április 25.); *Pátria*. Magyar népzenei gramofonfelvételek, szerk. Sebő Ferenc, Fonó Records Ltd., FA-500-3, 2001, CD-ROM.

⁶ A Népzene kutató Csoport történetéről lásd *Zenetudományi Dolgozatok 2003 I–II*. Tanulmányok az MTA Népzene kutató Csoport megalakulásának 50. évfordulójára, szerk. Richter Pál, Rudasné Bajcsay Márta (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2003).

gramofonlemez-állományát is magnószalagokra másolták.⁷ 1970-ben az akadémian (akkor még Népzenekutató Csoportban) már 1700, 1975-ben 2900, 1980-ban 3700 magnótekerecs volt eredeti népzenei felvételekkel, 1998-ban pedig már 6100 szalagtekereszt, 275 Webster-féle drót-tekereszt, 120 DAT kazettát, 150 videokazettát, 1000 magnókazettát, mintegy 10000 órányi hangfelvételt őriztek a Zenetudományi Intézet klimatizált és megfelelő páratartalmat biztosító raktárhelyiségében. Az 1980-as években technológiai korszakváltás történt a hangrögzítésben: megjelentek az első audio CD-k, és 15 év leforgása alatt teljesen kiszorították a feketelemezeket, az analóg technikát felváltotta a digitális. A népzenei gyűjteményben is viszonylag hamar megtörtént a váltás: leálltak az AP-lemezek készítésével, és 1996-tól a már digitalizált felvételeket CD-kre másolták, mentették át. A legújabb technika korszakában megkezdődött tehát az analóg felvételek digitalizálása, mely archívumunk egyik fő tevékenysége lett az utóbbi 15 esztendőben.⁸

Ma már felvételeink túlnyomó része, nagyjából 75%-a (körülbelül 10 000 óra) digitalizálva van (lásd az *1. a táblázatot*). Korábban a folyamat során először elkészült az analóg felvétel digitalizált változata WAV hangfájl formátumban, majd rákerült egy merevlemezre, amelyről azután CD-másolatokat készítettünk. Tárolási kapacitásigényük miatt a felvételeket törölni kellett a merevlemezekről, hogy helyet biztosítsunk az újabb fájlok számára, így csak a CD lemezek maradtak meg forrásként. Minden felvételtől minimum két darab CD-t készítettünk: egy úgynevezett „nyúzópéldányt”, amit a kutatók használhatnak, valamint egy archívális példányt. A CD-k adatvédő filmréteg bevonatának az időtállósága sem végtelen, gyártmánytól függően vannak pozitív és negatív tapasztalataink. Jóllehet összességében a CD-k adatmegőrző képessége időben tartósabb, mint előzetesen vártuk, a digitalizált változatok CD-n való tárolása mindenképpen csak „pillanatnyi”, átmeneti megoldást jelentett. A tárolási kapacitások ugrásszerű megnövekedésének köszönhetően a közelmúltban megkezdtük a teljes anyag háttértárrakra, szerverekre, esetleg más adathordozókra való átjátszását. További probléma, hogy a digitalizálás technikai paraméterei az elmúlt 15 év alatt megváltoztak. 2008-ig a digitalizálás 44,1 kHz-en történt, az adatok felbontási részletzettsége 16 bites volt. Ez jelentette akkoriban a piacon forgalmazott audio CD-k minőségét. Ma már a nemzetközileg javasolt 96 kHz-en, 24 bites részletzettséggel digitalizálunk, de digitális másolataink túlnyomó része még a régi

⁷ A ZTI-n és korábban a Népzenekutató Csoporton belül a technikai részleget, mely utóbb Informatikai osztály néven is működött Sztanó Pál hangtechnikus és hangrestaurátor vezette. Sztanó majdnem 4 évtizeden át (1958–1996) segítette a magyar népzene- és néptáncutatók archiválási munkáját számos új módszer és restaurálási eljárás kidolgozásával.

⁸ Az adatállomány méretének rohamos növekedésével az adatkezelési költségek is évről-évre növekednek, amit előbb-utóbb az intézet költségvetésében is érvényre kell juttatni. A digitalizáláshoz a költségvetés rendszeres támogatást nem biztosított, ezért azt pályázati forrásokból voltunk kénytelenek végezni. Az adatállomány biztonságos megőrzését, szükséges kezelését, azonban nem lehet a pályázati forrásokat jellemző bizonytalanságnak kitenni, digitális archívumunk létét ily módon veszélyeztetni.

paraméterek szerint készült. Ezek felülírása, újradigitalizálása már csak akkor merülhet fel, ha a teljes gyűjtemény digitalizálását elvégeztük.

Nagy hangsúlyt fektetünk arra, hogy a digitalizáláshoz minél jobb minőségben szolgáltatassuk az analóg jeleket. Féltve őrizzük a különböző régi típusú hanghordozók lejátszó berendezéseit, amelyek közül nem egyet, többek között a stúdiómagnót, saját igényeinknek megfelelően átalakítottuk. Mindenképpen meg kell említeni Sztanó Pált, akinek a nevéhez és munkásságához nagyon sok olyan ötlet és archiválási megoldás fűződik, amely segítette az értékes felvételek és anyagok fennmaradását. 1997-ben bekövetkezett halála után asszisztense, Németh István, aki Sztanó irányítása alatt járt el gyűjtésekre, s tanult bele a szakmába, vette át a technikai részleget és vezette a kutatók legnagyobb meglepetésére egészen 2013-ig, nyugdíjba vonulásáig.

Filmgyűjteményünk hosszú távú megőrzésénél tulajdonképpen szükséghelyzetben voltunk és vagyunk. A cellulóz filmek képezik a legveszélyeztetettebb állományt. A cellulóz zsugorodik és ecetesedik, mely folyamatok idővel a szakszerű tárolás ellenére is bekövetkezhetnek. Korábban, amíg folyamatos volt a 16 mm-es filmek gyártása, lehetett másolatokat készíteni, a gyártás megszűnését követően azonban az egyetlen lehetséges hosszú távú megőrzési mód a digitalizálás maradt. Vannak 80 éves cellulóz szalagjaink is, ám a filmdigitalizálás tetemes költségei miatt eddig még csak az állomány 5%-át sikerült digitalizálnunk. A digitális archiválás alapszabálya, hogy a digitális másolat legalább egyenértékű legyen az analóg eredetivel. Ez a hangfelvételeknél ma már könnyen elérhető, a filmeknél azonban nem. Archiválási szempontból csak a minőségromlás nélküli, kockánkénti, 4800 dpi-vel történő szkennelés az elfogadható, amelyet külső laborokban elvégeztetni milliárdos nagyságrendű költséget jelentene. Szerencsére a 2012-ben, erre a halaszthatatlan feladatra benyújtott eszközbeszerzési pályázatunk megkapta a támogatást, így 2014 elejétől már belső erővel, további költségteher nélkül tudjuk elvégezni páratlan értékű táncfilmjeink digitalizálását.⁹

Népzenei gyűjteményünkben csak a hangzó felvételek, valamint a helyszíni gyűjtések lejegyzései (ez alatt csak az adatok kottaképét és a szövegek leírását érttem) körülbelül 250 000 oldalt tesznek ki. Ehhez jön még a gyűjtések egyéb dokumentációja, gyűjtőfüzetek, jegyzőkönyvek, fényképek. A kilencvenes években a figyelem elsősorban a hangdokumentumok digitális archiválása felé fordult, de emellett megindult a kottás lejegyzések digitalizálása is. Eddig a jegyzőkönyvek jelentős részének és a történeti rendeknek (Bartók- és Kodály-rend) a digitalizálását, szkennelését sikerült megoldanunk.

Az archiváláshoz természetesen hozzátartozik, hogy a felvételek adatait megfelelő módon tároljuk, illetve biztosítsuk az adatok visszakereshetőségét. Másik fontos tevékenységünk ebből adódóan a gyűjtések, illetve felvételek leíró adatainak számítógépre vitele. Nemcsak az adatok nagy mennyisége okozza azonban, hogy az archívum teljességének széleskörű hozzáférhetővé tétele hosszas, szinte

⁹ Lásd a néptánc archívumot bemutató tanulmányban, e kötet 196–199. oldalán.

vég nélküli munkának tűnik. Történetileg úgy alakult, hogy a magyar népzene-tudomány legnagyobbjai egyben kiváló zeneszerzők, nagy műveltségű zenészek is voltak (Kodály Zoltán, Bartók Béla, Lajtha László, Járdányi Pál stb.), ezért már a kezdetektől fogva nagy hangsúlyt kapott a gyűjtött anyag zenei értelmezése, zenei alapú elrendezése. Zenetudományi, illetve népzene-tudományi szempontból ez az elemző, összehasonlító feldolgozás számos új és jelentős tudományos eredmény megszületését tette lehetővé. Segített meghatározni a magyar és a vele együtt élő, valamint a rokon népek zenéjének kapcsolatát, feltárta a magyar népzenei belüli stílusrétegeket, és igyekezett választ adni a különböző stílusok eredetére, elterjedtségére. A hatalmas anyag közreadását is kezdetől fogva zenei alapokra helyezve képzelték el. Ennek tudománytörténeti dokumentuma a Bartók- és a Kodály-rend, de jelenleg is zenei kritériumok szerint folyik a magyar népzene kritikai kiadása *A Magyar Népzene Tára* (Corpus Musicae Popularis Hungaricae) sorozat keretében.¹⁰ A gyűjteményi egységek rövid leírását a 2.a, 2.b, 2.c és 2.d táblázatok mutatják.¹¹

A rendezésnek különböző célokot kell szolgálnia:

1. a hatalmas mennyiségű anyag kezelésének megkönnyítését, az adatok gyors visszakereshetőségének biztosítását;

2. az anyagban felismert összefüggések szemléltetését, ezért egy jó rendszer legnagyobb értéke nem az, hogy logikus, hanem hogy rendezett anyagának zenei tartalmát mutatja meg;

3. mivel a népzeneben minden adat egyedi, azaz egy adott dal adott pillanatban történt elhangzásának rögzítése, a rendezés az azonos dallamok, a sok-sok egyedi megszólalás egymás mellé helyezésével rámutat a típust meghatározó mozzanatokra, a típusalkotó elemekre, a teljesen egyedi jelenségekre, illetve az esetleges tévesztésekre is.¹²

¹⁰ Bartók Béla és Kodály Zoltán által alapított kritikai összkiadás (forráskiadvány) sorozat, amelyben eddig 12 kötet jelent meg (I. *Gyermekjátékok* 1951, II. *Jeles napok* 1952, III. *Lakodalom A–B* 1955, IV. *Párosítók* 1958, V. *Síratók* 1965, VI. *Népdaltípusok* 1. 1973, VII. *Népdaltípusok* 2. 1987, VIII. *Népdaltípusok* 3. A–B 1992, IX. *Népdaltípusok* 4. 1995, X. *Népdaltípusok* 5. 1997, XI. *Népdaltípusok* 6. 2011, XII. *Népdaltípusok* 7. 2011. Ez utóbbi kötet típusai hangzópéldákkal illusztrálva: <http://db.zti.hu/mnt12/mnt.asp>

¹¹ A táblázatok alapjául Szalay Olga, Lázár Katalin és Sipos János leírásai szolgáltak.

¹² A Magyar Népzene Tára sorozat megindulását követően, az első 5 kötet (gyermekjátékok, népszokások, lakodalmi dallamok, párosítók, síratók) után vált aktuálissá az alkalomhoz nem kötött strófikus anyag zeneileg rendezett kiadása. Ennek munkálatait, az anyag rendezését Járdányi Pál kezdte el. Nála a rendezés alapegységévé a típus vált, mely fogalom lehetővé tette, hogy megkülönböztethessük az általánost az egyeditől, a jellemzőt a véletlenszerűtől, a hiteleset a romlottól. A dallamok tízezrei helyett az őket reprezentáló típusok 2-3000 dallamú rendszere keletkezett. A Járdányi-rendet követik *A Magyar Népzene Tára* sorozat típuskötetei. Ezt követően a Dobszay-Szendrei-rend a Járdányi-féle típusok sorba-rendezését nem mechanikus elvek (például dallamrajz stb.) alapján végezte el, hanem bevezette a típusok fölött a *stílus* fogalmát. A rendezés lényege, hogy a stílusok révén – amelyek ugyan érintkezhetnek egymással, de nem vezethetők le egymásból – nem törekedtek a teljes népzene lineáris rendezésére, hanem dallami centrumokat próbáltak felállítani. A stílusok ilyen dallami góccokat, dallami bokrokat, kristályosodási pontokat jelölnek, amelyekhez képest csoportosították a stílus centrumához közelebb, és attól távolabb eső adatokat.

Papíralapú (általában kottás lejegyzésű) gyűjtemények		Közponeti népzenei gyűjtemény (másolatban a történeti rendek anyagát is tartalmazza)		Nem strófikus anyagok	
Történeti (lezárt, nem gyarapodó) rendek	Kodály-rend ¹⁴	Dobszay–Szendrei-féle típusrend ¹⁵	Új stílus Bereczky-féle típusrendje ¹⁶	Strófikus anyagok	Nem strófikus anyagok
Bartók-rend ¹³					
Bartók Béla 1919–1938 között dolgozott rajta. A, B és C osztály (régí stílus, új stílus, vegyes osztály) a dallamok ritmusképletének zenei rendjében. Kéziratok forrásértékű lejegyzések (támlapok), körülbelül 13 600 db.	Kodály Zoltán 1907–1957 között hozta létre „szótárszerű” rendjét: négy soros és arról eltérő dallamok, valamint függetlek, a dallamok kadenciaképleteinek, szótagszámának és ambitusának emelkedő rendjében. Kéziratok forrásértékű lejegyzések (támlapok), valamint 19. századi kéziratok és nyomtatott anyagok másolatai vagy felvágott példányai, körülbelül 33 000 db.	Dobszay László és Szendrei Janka által kialakított rend (1975–1980), szótagszám, azon belül ismétlődő stíluskörök és zenei jellemzők szerint kialakított típusokban, altípusokban, alcsoportokban, végül földrajzi rendben. Kéziratok forrásértékű lejegyzések (támlapok), valamint forrásértékű szétvágott forrásértékű szétvágott népdalkiadványok, körülbelül 90 000 adat típusokba rendezve.	Már Bartók Béla elkülönítette az új stílusú dallamokat. A Közponeti Gyűjteményben jelenlegi zenei elrendezését Bereczky János alakította ki. A ritmika és a sorzárlat alapján 4 nagy csoportba sorolta a dallamokat, amelyeken belül az ambitus és szótagszámok további osztást eredményeznek. Kéziratok forrásértékű lejegyzések (támlapok), valamint forrásközlő, szétvágott népdalkiadványok, körülbelül 60 000 adat 1 600 típusba rendezve.	Ütem- vagy motívumpáros anyag	Kifejezetten hangszeres anyag
					Sírató-gyűjtemény
					Recitatív dallamok
					Egyéb

2. a táblázat

- ¹³ A Bartók-rend a későbbi korszakok dallamrendezéseinek következtében (többek között *A Magyar Népzene Tára* kötettszerkesztésének idején) majdnem teljesen megszűnt, anyaga a gyűjteményen belül különböző helyekre került. Az elbeszélések szerint Rácz Ilona segítségével állították vissza 1964-ben, az IFMC konferencia várhatóan nagy külföldi érdeklődésére való tekintettel. Ezt követően az 1960-as években *mikrofilm* készült a rendről, amelynek egy példánya a Bartók Archivumban van. A rend leltározását Lampert Vera, Voit Éva és Tallián Tibor végezték 1975 előtt, ugyanekkor emelték ki a Bartók- és Kodály-kéziratokat, amelyeket másolatokkal helyettesítettek. A rend kritikai kiadása a Bartók-centenáriumot követően elkezdődött, de a második kötet megjelenése után abbamaradt: Bartók Béla: *Magyar Népdalok. Egyetemes Gyűjtemény I–II.*, közt. Kovács Sándor–Sebő Ferenc (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991, 2007). A digitalizált (szkennelt) teljes rend több szempontú online keresőrendszerrel és hangfelvételekkel magyarul és angolul hozzáférhető: <http://db.zti.hu/nza/br.asp>. Korábbi áttekintő kiadás: Rácz Ilona–Szalay Olga, „Mutatók Bartók dallamrendjéhez”, in *Zenetudományi Dolgozatok. 1981.*, szerk. Berlász Melinda–Domokos Mária (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1981), 353–398.
- ¹⁴ Különleges értéke a beledolgozott, 19. századi kéziratos és nyomtatott gyűjteményekből kigyűjtött történeti anyag, valamint az egyes támlapokra írt Kodály-megjegyzések. Tartalmaz egyházi népekeket, továbbá függelékében ütempáros, sirató és szokásanyagot is. A digitalizált (szkennelt) teljes rend hozzáférhető: <http://db.zti.hu/kr/index.htm>.
- ¹⁵ A rend publikált változata, amelyben a gyűjteményi tárolás szótagszám szerinti típuskialakításával ellentétben a típusok szótagszámokon átnyúló egységeket jelentenek: Dobszay László–Szendrei Janka, *A magyar népdaltípusok katalógusa – stílusok szerint rendezve I.* (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1988, angol nyelvű kiadása: 1992). A II. kötet kiadásra előkészítése OTKA-pályázat keretében (K 83957) folyamatban. A szótagszám szerinti típuskialakítások rendszere hozzáférhető: <http://nepzeneipeldatar.hu>.
- ¹⁶ A rend típusköteteinek kiadása: Bereczky János, *A magyar népdal új stílusa I–IV.* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2013).

Papíralapú (általában kottás lejegyzésű) gyűjtemények

Tematikus rendek¹⁷

A Központi népzenei gyűjtemény egységeinek duplumaiból

Szokásrend	Hangszeres zenei rend ¹⁸	Történeti énektár ¹⁹	Tánczenei gyűjtemény
Rendezési szempontjai 1) jeles napok; 2) az emberi élet szakaszai és fordulóí; 3) egyéb: foglalkozások (bakter, koldus, árus); munkadalok (nem strófikus); summásdalok, mesterségek, munkák dalai; munkásdalok; társadalmi, politikai vonatkozásúak; ivónóták; hangjelzések, utánzók; halmozó dalok; láncnóták; csúfolók. Ezen belül legelőbbször földrajzi rendben vagy valamilyen zenei szempont szerint. Egységei: támlapok a zenei lejegyzésekkel és a szokások leírásával; körülbelül 4000 adat.	A hangszeren megszólaltatott, helyszínen lejegyzett, illetve hangfelvételtől már lejegyzett dallamokat, valamint eredendően hangszeres, de a gyűjtéskor csak dúdolta, füttyölve megszólaltatott dallamokat tartalmaz. A támlapanyag kiegészül a Központi Népzenei Gyűjteményben esetleg meg nem lévő hangszeres magyar népzenei kiadványok anyagával. Rendszere: 1) földrajzi rend; 2) zenei stflusrend, amely a hangszeres zene specialitásait figyelembe véve épült ki.	Egyházi népelemek, szokások vallásos énekeinek másolata (dupluma) a Régi Zenetörténeti Osztály történeti énektárába (TE) beosztva.	Hangszeres népi tánczene strófikus, eredendően énekelt és periodizáló (kifejezetten hangszeres) dallamok gyűjteménye. Egységei: támlapok a zenei lejegyzésekkel és a táncok nevének megadásával, olykor leírásával; körülbelül 5000 adat.

2.b táblázat

¹⁷ A kéziratos gyűjteményeken túl a Népzenei és Néptánc Archivum segédkönyvtárának nem magyar, európai dallamgyűjtemény-kiadványain alapszik az úgynevezett *Európai Népdalkatalógus*, a magyar népzeneekutatás 1960 körül indult úttörő vállalkozása. Kezdeményezője Rajeczky Benjamin és Várgyas Lajos voltak. A katalógust, az európai nemzetek népzenejének válogatott, zeneileg rendszerezett gyűjteményét, az összehasonlító kutatások segítése céljából hozták létre. A négy legfontosabbnak ítélt zenei paraméterek szerint csoportosítja a dallamokat: ambitus (3 csoport: 2-4, 5-7, 8-...); terc (4 csoport: kisterc, nagyterc, kétféle terc, nincs terc); a záróhanghoz viszonyított alsó határhang (10 csoport); modus (hangnem, hangsor – modális skálák alapján). Egységei: népdalkiadványok gyűjteménye (23 népcsoporttól származó 300 népdalgyűjtemény), lemásolt gyűjtemények anyaga (kartonokra ragasztva, hivatkozási adatokkal, zenei jellemzőkkel és a négyjegű kódszámmal. Lásd: Ferenczi Ilona, „Europäischer Melodiekatalog”, *Studia Musicologica*, 20 (1978/1-4), 305–308. Az 1970-es években is intenzíven folyó munka (a gyűjteményt akkoriban Ferenczi Ilona gondozta) az 1980-as évek elején szakadt félbe, és körülbelül 100 000 rendezett dallamot eredményezett. Az 1990-es években a gyűjtemény Kiss Gábor kezelésébe került, aki néhány év alatt körülbelül 20 000 dallam beosztásával gyarapította azt. A gyarapodás részben korábban beosztatlan dallamoknak a rendbe illesztését, részben új gyűjtemények feldolgozását jelentette.

¹⁸ Sárosi Bálint és Tari Lujza egymástól függetlenül a hangszertes gyűjtéseknek két külön rendszert alakított ki.

¹⁹ „A Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetében őrzött hatalmas népzenei archívum becsülhetően 25–30 ezer népdalt tartalmaz, fonográf- és magnetofon-felvételeken, illetve a gyűjtők helyszíni feljegyzéseiben.” Dobszay László, *A magyar népdal I.* (Veszprém: Veszprémi Egyetem, 1995), 26. A gyűjtemény részletesebb leírását lásd a jelen kötet 27–30. oldalán.

Papíralapú (általában kottás lejegyzésű) gyűjtemények

Tematikus rendek

Ónálló, vagy részben önálló gyűjtemények (nem, vagy nem csak duplumok)

Nemzetiségi gyűjtemény	Finnugor	Török, törökös népek	Gyermekjáték
Gyűjtőköre kiterjed a teljes történelmi Magyarországra, vagyis a magyar-szomszédnépi együttélés minden területére. A magyarokkal együtt élő követekező népektől van benne adat: 1) német, 2) cseh, 3) szlovák, 4) lengyel, 5) rutén, 6) bolgár, 7) szerb, 8) sokác, 9) bunyevác, 10) illír, 11) horvát, 12) bosnyák, 13) dalmát, 14) vend, 15) olasz, 16) albán, 17) román, 18) örmény, 19) cigány, 20) zsidó. Mérete miatt a cigány anyag külön gyűjteményben található. Elrendezése nemzetiségenként, az egyes nemzetiségeken belül földrajzi rendben (falvak szerinti betűrendben), majd a szövegkezdetek betűrendjében. Egységei: gyűjtések kéziratos népdallejegyzései, szétvágtott kiadványok támlapokká alakítva; körülbelül 18 000 adat.	A hangarchívumban lévő hanti (oszriák), manysi (vogul), komi (zürjén), udmurt (vojják), mari (cseremisiz), mordvin, inkeri, karjalai, finn és számi (lapp) felvételek lejegyzésein alapul. A hangzó gyűjtemény nagyságrendje körülbelül 154 óra. Schmidt Éva hanti és manysi gyűjtésének nagyobb részét Lázár Katalin jegyezte le, néhányat közülük publikált is. Vikár László cseremisiz és mordvin gyűjtésének egy részét publikálta, Vászolyi Erik zürjén gyűjtésének mintegy felét lejegyezte és a gyűjtővel közösen publikálta Lázár Katalin. ²⁰	Három részből áll: 1) Bartók 1936-os, 103 dallamot tartalmazó anatóliai, 2) Vikár László és Bereczki Gábor Volga-Kama-Bjeleja vidéki török (csuvas, tatár, baskír 1958–1979), 3) Sipos János törökségi (1987-től napjainkig) gyűjtéseiből. Összeségében körülbelül 10 800 dal. Az anyagok egy jelentős része monográfiákban és különböző publikációkban is megjelent. ²¹	Létrehozója és kezelője Lázár Katalin. Néprajzi megközelítésű rendszer, nemcsak énekel, hanem mindenfajta játékot (szöveget és szöveg nélkülit is) tartalmaz a játéktípusok szerint csoportosítva. Nagyságrendje körülbelül 34 000 játék (ebből 3736 játék hangfelvétellel együtt), 4600 játéktípusba rendezve.

- ²⁰ Fontosabb monográfiák: László Vikár – Gábor Bereczki, *Cheremis Folksongs* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971); uő., *Votyak Folksongs* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989); Lázár Katalin, *A keleti hantik vokális népzeneje* (Budapest: Néprajzi Múzeum, 1996); Vászolyi Erik–Lázár Katalin, *Sudár fényő nőtt az erdőn. Énekek Komjafőldről* (Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2008).
- ²¹ Fontosabb monográfiák: László Vikár – Gábor Bereczki, *Chuvash Folksongs* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979); uő., *Tatar Folksongs* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1999); Vikár László, *Volga-Kama-Bjelaja vidéki finnugor és török népzenei gyűjtés* (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1986); uő., *A Volga-kámai finnugorok és törökök dallamai* (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1993); Sipos János, *Török Népzene I–II. Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 14–15.* (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1994, 1995); uő., *Kazakh Folksongs from the Two Ends of the Steppe* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2001); uő., *Azeri folksongs – At the Fountain-Head of Music* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2001); János Sipos–Ufuk Tavkul, *A régi magyar népzene nyomában – A kaukázusi karacsójok népzeneje* (Budapest: l'Harmattan Publishing House, 2012).

Papíralapú (általában kottás lejegyzésű) gyűjtemények

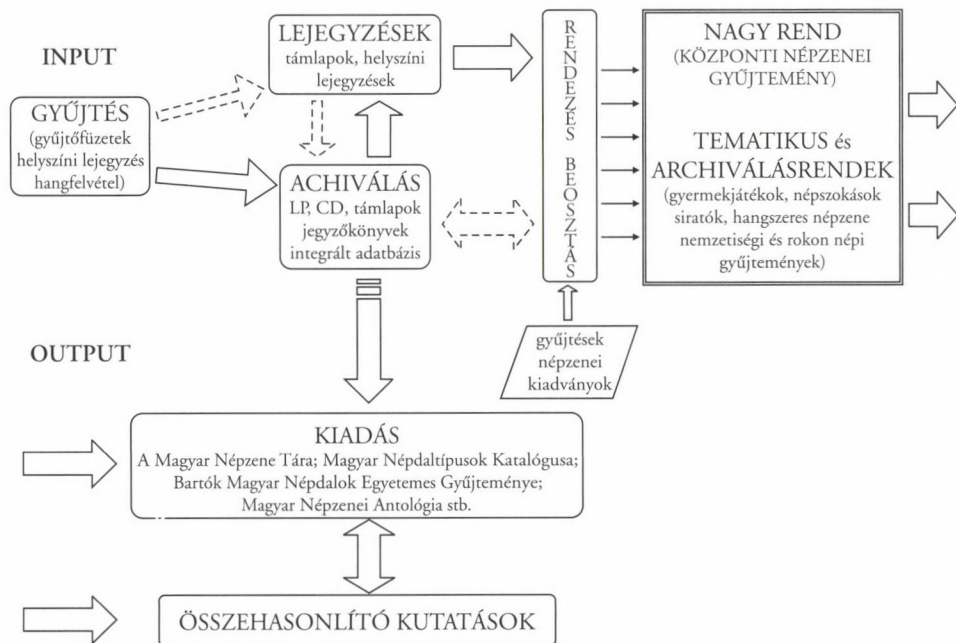
Archivális rendek

Hangzó anyagok lejegyzései	Leltári rend
Az AP lemezekről és egyéb hanghordozókról készült dallamlejegyzések egyik példányát tartalmazza mechanikus számsorrendben. Korábban a lejegyzések indigós, majd fénymásolata, 2001 óta eredeti példánya kerül ide. Jelenleg az eredeti példányok többsége még a típusrendben, a másolatok kicserélése az eredeti kéziratokra folyamatban van. Jelenleg körülbelül 45 000 adat.	A hangforrás nélküli, helyszíni lejegyzések, leltári számmal ellátott kéziratok lejegyzések, számsorrendben. Korábban a másolatokat, 2001 óta az eredeti kéziratokat tartalmazza. Jelenleg az eredeti példányok többsége még a típusrendben, a másolatok kicserélése az eredeti kéziratokra folyamatban van. Jelenleg körülbelül 77 200 adat.

2.d táblázat

E hármas cél elérése ellentmondásokat rejt magában, ezért a rendezés során folyamatosan kompromisszumokra kényszerülnek és kényszerültek a kutatók. Az eddigi rendezések, miután támlapok sokaságát, azaz papírlapokat kellett fizikai valóságukban rendezzenek, csak lineárisan tudták az anyagot bemutatni – úgy, mintha egy nagy könyvet lapoznánk – még akkor is, ha maga a rendszer nem törekedett a népzenei anyag lineáris rendezésére. Legfeljebb utalókkal tudták jelezni a felállított sorrendtől eltérő kapcsolódási irányokat. Ma már a korszerű számítástechnika lehetővé teszi térbeli kapcsolódási rendszerek használatát, annak bemutatását, ha egy adott ponttól kezdve két vagy több irányba léphetünk tovább.

A különböző időkben véghezvitt zenei típusú rendezések egyúttal komoly feladat elé állították az archiválást végzőket is. A II. világháborút követően az összegyűjtött anyag nagymértékű gyarapodása miatt már nem volt folytatható Bartók és Kodály gyakorlata, hogy minden egyes adatot lemásoltattak a másik számára. A 1960–70-es években, amikor még nem volt fénymásológép, csak korlátozott számban készítettek másolatokat, így minden egyes rendezés a papírra (támlapokra) lejegyzett teljes anyagot érintette. A hangzó felvételek esetében az egyes gyűjtések a hanghordozó miatt egyben maradtak, de a gyűjtések alatt, a helyszínen végzett, hangfelvétel nélküli lejegyzések teljesen szétszóródtak az egyre növekvő és hatalmasabbá váló anyagon belül. Ráadásul a helyszíni lejegyzések azonosítására szolgáló leltári számozás sem a gyűjteménybe való beérkezés szerint történt, hanem már a rendezések során. Kezdetben a leltári számozás szerepe sem volt tisztázva, így előfordult, hogy hangfelvétellel rendelkező adat is kapott leltári számot. Valójában a fő probléma az volt, hogy különbözőképpen kezelték a gyűjteménybe beérkező hangfelvétellel rendelkező és nem rendelkező adatokat: a hanghordozók (henger, magnószalag, kazetta stb.) beérkeztetése szabályos leltárkönyvben történt, a hangfelvétellel nem rendelkező adatokat pedig a zenei rendbe beosztandóként tárolták. Az adatok biztos visszakereshetősége és számontartása az egységes leltárkönyv hiá-

1. ábra

nya miatt nem valósulhatott meg. Ebből adódik, hogy még ma sem tudjuk pontosan megmondani, hogy gyűjteményünk végül is hány adatot tartalmaz.

Az áttekinthetőséget tovább bonyolítja, hogy a zenei alapú rendezések mellett, amelyek főképpen a strófikus vokális adatokat kezelik, további tematikus gyűjteményi egységek kialakítására is szükség volt, mind tudományos szempontból, mind az anyag természetéből adódóan. Ezek a tematikus gyűjteményi egységek (szokások, gyermekjátékok, hangszeres népzene, szomszédos népek, illetve nemzeti kisebbségek zenéje, siratók) részben vannak csak átfedésben a központi zenei renddel, mert van bennük olyan anyag, amely nem strófikus, nem vokális. A papír alapú gyűjtemény létrejöttét a népzenei adatok feldolgozásának munkamódszere is befolyásolta, ahogy ezt a beérkezett anyagok feldolgozásának folyamatábrája is mutatja (1. ábra).

Az 1990-es évek első felében Sebő Ferenc kezdeményezésére indította el Dobszay László a számítógépes adatbevitelt, a gyűjtemények számítógépes katalogizálását – azzal a szándékkal, hogy e hatalmas nemzeti kulturális kincs hozzáférhető legyen, az adatok több szempont alapján kereshetővé váljanak.²² Kezdetben az

²² Sebő Ferenc: „Az MTA Zenetudományi Intézet népzenei gyűjteményének áttekinthető katalógusa. Beszámoló az NK (»Népzenei Katalógus«) programról”, in *Zenetudományi Dolgozatok 1990–1991*, szerk. Felföldi László–Lázár Katalin (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1992), 241–247.

adatbevitel szerkezetében nem különbözött a gyűjtemény nehezen áttekinthető felépítésétől. Az egyes gyűjteményi egységek első azonosítója a zenei rendezések szerinti rendszerszám volt, és emellett nagyon kevés leíró (úgynevezett metaadat) bevitelére nyílt lehetőség az adatbáziskezelés akkori lehetőségei között (az adatbevitel dbase formátumú adatbázisban történt). Az 1990-es évtized közepétől Pávai István elképzelése alapján kezdődött el a korábban bevitt adatok egységesítése, és a 2000-es években egy kifejezetten a folklóradatok kezelésére készült adatbáziskezelő szoftver fejlesztése, amelynek segítségével megvalósulhat a teljes gyűjtemény áttekinthetősége, az adatok teljességének nyilvántartása.²³ A különböző gyűjteményi egységekre általánosan érvényes adatbeviteli mezőszerkezetet alakítottunk ki (Excel formátumban), az ennek segítségével létrehozott adattáblákat az ellenőrzésüket követően importáljuk az adatbáziskezelő-rendszerbe.

A Zenetudományi Intézet népzenei és néptánc archívuma elsődlegesen a népzene és a néptánc tudományos kutatását és közreadását szolgálja. E szolgáltatásban legfontosabb feladata az intézet tulajdonát képező, gazdag népzenei és néptánc gyűjtemény megőrzése az utókor, valamint rendezett formában hozzáférhetővé tétele a kutatás és a közreadás számára. Archívumunk felelőssége még az általa felügyelt és gondozott gyűjtemény központi jellegének biztosítása, a Kárpát-medence magyarsága népzenei és néptánc hagyományának teljességre törekvő összegyűjtése. Elengedhetetlen, hogy értékeinkkel, eredményeinkkel nemzetközi szinten is megjelenjünk, ezért nagy hangsúlyt kell fektetni a nemzetközi kapcsolatok ápolására és fejlesztésére. Hasonlóan fontos, elegendő csak a táncházmozgalom hagyományára utalni, a közművelődési területtel való folyamatos kapcsolattartás. Eddig elért eredményeink már részben megtekinthetők az interneten, különböző gyűjteményi egységek váltak online hozzáférhetővé a ZTI honlapján, elérhetővé vált a Hagyományok Házával közösen működtetett Folklór Adatbázis, valamint a Dobszay–Szendrei típuskatalógusa szerinti Népzenei példatár.²⁴

Archívumunk nemzetközi szinten képviselteti magát különböző szakmai szervezetekben. Egyik alapítója a népzenei archívumok 2010-ben életre hívott európai szintű szakmai szervezetének az Open Network of European Ethnomusicological Archives-nak.²⁵

Az elmúlt 6 évben pedig két európai uniós pályázaton is részt vett: Az EU 6 keretprogram keretében az *ethnoArc* pályázat (Linked European Archives for Ethnomusicological Research) célja népzenei archívumok adatbázisainak összekapcsol-

²³ Pávai István, „A néprajzi adatbázis-építés akadályai”, *Néprajzi Hírek* 25 (1996/1–4), 86–89.

²⁴ <http://db.zti.hu>; <http://www.folkloredb.hu>; <http://nepzeneipeldatar.hu>

²⁵ A szervezetben résztvevő népzenei archívumok: Phonogrammarchiv Berlin, Phonogrammarchiv Bécs, ISPAN Institute of Art archívuma Varsó, Szlovén Tudományos Akadémia Scientific Research Centre archívuma Ljubljana, Centre for Swedish Folk Music and Jazz Research archívuma Stockholm, Fondazione Cini archívuma Velence és az MTA BTK ZTI Népzenei Archívuma Budapest.

lása, illetve online keresési lehetőség biztosítása volt egyszerre több archívumban.²⁶ Az EU 7 keretprogram keretében létrejött pályázat (EuropeanaConnect) célja pedig az audio tartalomszolgáltatás lehetőségének megteremtése és az adat-szolgáltatás biztosítása volt az EDL (European Digital Library) nagyprojekt keretében. A szolgáltatói szervezetek között több népzenei archívum is megtalálható volt, a Zenetudományi Intézet archívumán kívül a pályázatban aktívan lengyel, litván és szlovén archívumok vettek részt, a pályázati konzorciumot a bécsi Österreichische Nationalbibliothek vezette.²⁷

²⁶ A pályázatban a konzorciumot vezető tudományos szervező intézet (Wissenschaftskolleg zu Berlin) és a számítástechnikai feladatot vállaló cég (FOKUS Fraunhofer Institut für Offene Kommunikationssysteme, Berlin) mellett több hangarchívum is részt vett: Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brailoiu” (Bukarest); Archives Internationales de Musiques Populaires (Genf); Ethnologisches Museum Staatliche Museen zu Berlin (Phonogrammarchiv Berlin), Zenetudományi Intézet Népzenei Archívuma (Budapest).

²⁷ A pályázat keretében archívumunk 2031 hangzó felvételnél és azok metaadatainak exportálását, valamint további archívumok meghívását vállalta. A pályázat eredményeképpen felvételeink az alábbi internetes felületeken jelentek meg:

- DISMARC (Discovering Music Archives <http://www.dismarc.org/index.php>) 2031 hangfelvétel, 15 fotó és 12 videófelvétel, összesen 2058 fájl
- Europeana <http://www.europeana.eu/portal/>
- Audio Exhibition – Weddings in Eastern Europe (<http://econnect.ait.co.at/wedding-exhibition/>) 34 hangfelvétel, 15 fotó és 12 videófelvétel.

PÁL RICHTER

Analogue Recording – Digital Data
Folk Music and Folk Dance Archives of the Institute of Musicology

The folk music and folk dance collection of the Institute of Musicology (Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of the Sciences) is one of the most significant ones in East-Central Europe. Its importance is due to its complexity, wide geographic range and historical origin of its material, its systematic arrangement and the theoretical-methodological background ensured by an academic research institute. It comprises 18 500 hours of sound recordings, 400 000 m films, more than 250 000 pages of musical transcriptions and 80 000 photos. Besides the Hungarian folk music and folk dance documents, it contains invaluable, unique and irreplaceable recordings of traditional music, dances and games of almost fifty cultures from all over the world (mainly Europe, Asia, Oceania, Africa, South America) in the time frame of 1896–2014.

The archive was built on Béla Bartók's, Zoltán Kodály's collections compiled in the first half of the 20th century. Since then, pupils of Bartók and Kodály continued to enlarge, systematize and make accessible the material of the continually growing collection.

The material of the academic collection, its arrangement and preservation methods reflect the most modern scientific and technological standards of its age and manifest the European development of the research in ethnomusicology and ethnochoreology. It serves scientific as well as cultural purposes in the sense that its material is accessible to a wide range of visitors from home and abroad, in original, printed, digital or electronic form, on PC or via internet. Thus, it provides a firm basis for the preservation, study and revitalization of the respected part of the intangible cultural heritage (music, dance and game) on local, regional and international levels.